

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ПСИХОЛОГИЯ ПО ВРЕМЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ И НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1912 г. – 1918 г.)

Резюме: Изследването е посветено на историческото развитие на българската психология по време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война (1912 г. – 1918 г.). Представена е характеристика на научното творчество на учените от този период, на броя и проблематиката на дисертациите с психологична проблематика, на научната периодика, на психологическите дисциплини.

Ключови думи: психология, история на българската психология, научна историография, дисертации по психология, психологични трудове, народопсихология

Българската психология се формира като наука в последните десетилетия на XIX век. Нейното развитие става възможно след Освобождението на България от турско робство, в резултат на Освободителната руско-турска война от 1878 г. – 1879 г. Първите български психолози получават висшето си образование и защитават своите докторати в известни университети на Западна Европа, като Лайпцигския, Иенския, Женевския и др.

В първото десетилетие на XX век психологията е една от модерните и интересни науки в България. В нейната разработка се включват високо подготвени професионалисти. Много голям е приносът и на специалистите от сродните на психологията области – педагогиката, философията и медицината.

Българските студенти и докторанти на Вилхелм Вундт, като Петър Нойков, Кръстьо Кръстев, Иван Шишманов, Цветан Радославов, Никола Алексиев, Никола Бобчев, допринасят много за развитието на академичната психология в България. Димитър Кацаров поставя началото на българската тестология. Сава Велев, Васил Манов и Атанас Димитров, като ученици на известния немски философ Рудолф Ойкен, разработват проблемите на педагогическата психология, прилагайки научните принципи на Иенската школа.

В навечерието на Балканската война, в науката навлиза второто българско поколение от психолози, по-голямата част от които получават висшето си

образование в Родината – в Софийския университет. Съществуват достатъчно добри предпоставки за задълбочаване на научните знания по психология и за създаване на голямо количество научна литература и специализирана периодика, подобно на останалите европейски страни. Продължителният период на войните, обаче, оказва силно негативно влияние върху развоя на психологията в България.

1. Академичната психология по време на войните

Големият научен потенциал, създаден в предвоенния период е почти загубен. Българският цар Фердинанд не се вслушва в призива на Кръстьо Кръстев да не мобилизира учените и известните творци. Поради своя небългарски произход и поради негативното си отношение към Университета и студентите, той не прави изключение за нито един учен, подлежащ на мобилизация.

В резултат на тази антинационална научна кадрова политика, в пламъците на войната загиват Никола Алексиев (на 4 ноември 1912 г., в Балканската война) и Сава Велев (1913 г., в Междусъюзническата война). През Първата световна война, Димитър Кацаров е съден от Военния съд и дълго време прекарва в затвора, поради отказ да изпълни заповед за стрелба срещу руските кораби. Спиридон Казанджиев е офицер – командир на взвод и военен преводач от немски език. Михаил Димитров участва в Балканската война като ротен командир в 15-и пехотен Ломски полк. През Първата световна война е офицер от 22-и Тракийски полк и 84-и пехотен полк.

Независимо от невъзможността за занимание с наука, по време на Първата световна излизат от печат важни научни трудове по психология. Посмъртно е публикувана книгата на Никола Алексиев „Иполит Тен и неговата философия на историята“ (1915). В нея, той разглежда, както цялостното творчество на немския философ, така и смисълът на психологизма, като метод за изучаването на народопсихологията.

Н. Алексиев прилага вундтовите народопсихологични принципи във фундаменталното си изследване, посветено на И. Тен. Изследвайки възгледите на Тен за взаимоотношението на индивида и средата, младият български учен изтъква общото между възгледите на Тен и Вундт по отношение на психологичното влияние на културната среда върху поведението на хората. Не просто наследствеността, а културно-историческите фактори се изтъкват, като главен двигател в развитието на френското общество (Алексиев, Н., 1915, с. 544).

През същата 1915 г. е публикувано и експерименталното изследване на Димитър Кацаров – „Корелации между училищните способности на децата“. Работата е била изпълнена на основата на приложението на теста за интелигентност на Стенли Хол - “Mental Test”. С това изследване, Кацаров поставя началото на тестологията в България и открива възможността за развитие на българската експериментална психология и извън рамките на апаратурните методи на Вилхелм Вундт (Димитрова, Н., 2010, с. 49–51).

При статистическата обработка на данните, Кацаров използва методиката на изчисление на своя колега Е. Иванов, с когото работят съвместно в Швейцария между 1908 г. и 1910 г. Като обобщава резултатите от изследването, Кацаров стига до извода, че умственото развитие не бива да се разглежда като сума от способности. То зависи от определен обединителен фактор, от определена корелативна връзка, съществуваща между способностите на всеки човек. В изследването се проверяват и потвърждават изводите на Спирмън за целостта и единството на интелектуалното развитие (Кацаров Д. Т., 1915, с. 168–169).

За българската психология, трудът на Кацаров е уникален по своя замишъл и реализация. В него, българският психолог проверява хипотезата за способностите, като нагледни прояви на характера. Според него, способностите и характерът, като цяло, са съдържанието на психичната дейност на човека (Кацаров, Д. Т., 1915, с. 2–3). Понятието „обща способност“, е практически тъждествено на индивидуалните особености на цялостното умствено развитие или на тъй наречената „обща интелигентност“.

Индивидуалните особености на умственото развитие се проявяват чрез успеваемостта на учениците по тъй наречените „основни“ учебни предмети. „Успехът по един или друг технически предмет, пише Кацаров, не може да служи, като показател за общата интелигентност на ученика“, защото той зависи не толкова от способностите, колкото от формирането на уменията (Кацаров, Д. Т., 1915, с. 175). Той подчертава, че развитието на способностите зависи от склонностите на личността. Склонността на ученика към един или друг учебен предмет от дадена група предмети, води до повишаването на успеха по всички останали предмети от тази група (Кацаров, Д. Т., 1915, с. 182). Следователно, склонността е дълбинната причина за повишаването на успеваемостта на учениците и подбуждането на техните интелектуални способности.

В навечерието на войните, в България се завръща от специализацията си в Германия, българският философ Димитър Михалчев. Наред с лекции по философия, той започва да чете лекционен курс и по психология, още през учебната 1910 – 1911 г. (Михалчев, Д. 1914). Въпреки, че е последователен ученик на немския философ Йоханес Ремке, в лекциите си по психология, Михалчев изхожда от теоретичните позиции на Франц Brentano.

Българският философ счита, че психологията е възможна единствено, като философска дисциплина. Както философията, така и психологията имат за свой предмет съзнанието, но първата от двете науки, разглежда общите проблеми на съзнанието, а втората – неговите частни проблеми (Михалчев, Д., 1916, с. 3–10). Много време Михалчев посвещава на разбирането за психичното, съзнанието, като дадена реалност. По-накратко изяснява отделните психични явления, отделяйки повече внимание на познавателните прояви на психиката.

През 1914 г., е публикуван на български език неговият фундаментален труд „Форма и отношение“, който представлява една много добре разработена философска гносеология, на основата на неокантианството и ремкеанството.

Михалчев предлага и разбиране за психиката, основаващо се на метода на антипсихологизма (Михалчев, Д., 1914). По този начин, той решително се противопоставя на метафизическите и позитивистическите интерпретации на същността на психиката.

Тъй като, понятието „форма“ в интерпретацията на Михалчев, в крайна сметка се представя от познавателния образ, във „Форма и отношение“ се поставя и психологическият въпрос за сетивното познание на субекта, както и за самия процес на формиране на познавателните образи – възприятни, представни, мислителни (Михалчев, Д., 1914).

Тези три научни труда, издадени през 1914 г. – 1915 г., представят разработката на фундаменталните методологични и общопсихологични проблеми на науката. Те, обаче, са замислени и написани преди войните.

Духът на военното време, обаче, налага нови психологични ракурси, чиято разработка е в тясна връзка с личностните прояви на човека в екстремалните условия на войната.

2. Народопсихологични и кросс-културни трудове

Войните създават условия за разработката на такава приложна област, като народопсихологията.

Вундт определя „наропсихологията“, като относително самостоятелна дисциплина. Нейните закони и принципи не могат да се сведат към законите и принципите на индивидуалната психология. Народният дух, според него, се проявява преди всичко в колективното творчество на хората и по-конкретно – в трите обществени сфери: езика, митовете и обичаите. Взети заедно, те представляват „троичен съюз“. В рамките на народната душа, изпълняват същите онези функции които изпълняват представите, чувствата и волята в системата на индивидуалната психика на отделния човек (Вундт, В., 2001).

Методологията на народопсихологичните изследвания в България използва научните традиции на немските (Вундт, Шпенглер и др.), френските (Дюркейм, Тард) и френскоезичните (дъо Греф, Пикар и др.) школи. В народопсихологичните изследвания участват не само психолози, но и представители на други области на знанието – социолози, историци, философи. Всичко това допринася за междудисциплинарния характер на разработките. Тяхната обща насоченост се определя от интереса на изследователите към основополагащите исторически и социално-философски категории „народ“ и „нация“. Почти никакво внимание, в изследвания период, не се отделя на понятието „етнос“ и съответно – на разработката на проблема от позициите на етнопсихологията, независимо от това че тя се утвърждава в контекста на френско-езичната традиция, идваща от етнологичната школа на Марсел Мос и Люсиен Леви-Брюл. Непознати остават и методологичните подходи на американските учени при разработката на психологичната антропология.

Най-голяма известност получават работите на писатели, като Антон Страшимиров, Константин Гълъбов, Константин Петканов, Стилиян Чилинги-ров и др. Тяхната обща идея за националната самобитност на българския народ е извлечена от художествено – творческите им наблюдения. Обединява ги интерпретацията, основана на житейския реализъм и използването на примери от народното творчество, от героизма на българския войник.

Голяма популярност от народопсихологичните работи на българските об-щественици, придобива „Психологията на българския народ“ на Тодор Панов. Книгата излиза през 1914 г., и представя националния характер чрез конкрет-ни характерологични черти. Панов посочва 25 водещи черти в характера на българина. Според автора, формирането на българския национален характер е резултат от сложните исторически влияния върху българина през вековете. Войната е онова социално явление, в което българският характер се проявя-ва най-добре. Т. Панов се основава и на теоретични източници, като използва социологичните теории от края на XIX в. и началото на XX в., включително и възгледите на Дюркейм (Панов, Т., 1994).

Без особени претенции за прилагане на научната психология, прозира же-ланието да се утвърди значението на народа, чиито представители са самите автори. Проличава българското самосъзнание на Тодор Панов, въпреки че ис-торическите свидетелства говорят за неговия арменски произход.

Впечатляващи със своята историческа, културна и народопсихологическа стойност са трудовете на Стилиян Чилинги-ров, посветени на живота в онези изконни български краища, които, в един или друг исторически период, са от-къснати от територията на България и присъединени към съседните държави (Чилинги-ров, С., 1917; Tchilinghiroff, St.1917; Tchilinghiroff, St.1917).

Като прави задълбочено историческо изследване на българския харак-тер на Поморавия, Чилинги-ров сполучливо съпоставя българския и сръбския национален характер. Той посочва, че българите, за разлика от западните си съседи, са много по-миролюбиви. Ако българинът хваща оръжието, то е за да защити живота и земята си, като условие за мирното му съществуване. „На-истина, българският народ, пише Чилинги-ров, сравнително сръбския е много по-мирен и по-уседнал“.

Водещата черта на сръбския национален характер е романтизмът, който се изразява в стремеж към подвига, като такъв, а не толкова към неговите ре-зултати. От там, произтича и култът на сърбите към личността, „която те са поставили на недосегаема височина“. Чилинги-ров посочва, че водещите черти в характера на сърбина са разпаленост, бързина и смелост, а тези – в хаарктера на българина – „муден, тих и предпазлив“. Възможностите за успех винаги са на страната на сърбите (Като прави задълбочено историческо изследване на българския характер на Поморавия, Чилинги-ров сполучливо съпоставя бъл-гарския и сръбския национален характер. Той посочва, че българите, за раз-лика от западните си съседи, са много по-миролюбиви. Ако българинът хваща оръжието, то е за да защити живота и земята си, като условие за мирното му

съществуване. „Наистина, българският народ, пише Чилингиоров, сравнително сръбския е много по-мирен и по-уседнал“ (Tchilinghiroff, St.1917). Водещата черта на сръбския национален характер е романтизмът, който се изразява в стремежа към подвига, като такъв, а не толкова към неговите резултати. От там, произтича и култът на сърбите към личността, „която те са поставили на недосегаема височина“.

В обобщение, Чилингиоров посочва, че водещите черти в характера на сърбина са разпаленост, бързина и смелост, а тези – в характера на българина – „муден, тих и предпазлив“. Възможностите за успех винаги са на страната на сърбите (Tchilinghiroff, St.1917). Естествено, авторът не се ограничава с тези характерологични наблюдения. Решаващи в историческите събития, си остават обективните политически обстоятелства, по силата на които, историята е много по-благоклонна към сърбите и по-несправедлива към нас -българите.

Чрез работите си, посветени на Добруджа, Чилингиоров изследва душевността на хората от този български край – тяхното културно развитие, което е проява на типичните национални черти на народа.

В произведението си „Добруджа в нашето Възраждане“, той прави подробно изследване на живота на българите в Северна Добруджа, която след Освобождението, е присъединена към Румъния. Северната съседка на България, която участва в руско-турската война и допринася за нашето Освобождение, не се поколебава да се възползва от несправедливите каузи на мирните договори и да присъедини една територия, на която българската народност е живяла от векове. Нещо повече – румънските власти полагат специални усилия да претопят народностното самосъзнание на българите от Северна Добруджа, като не просто притесняват икономически и социално живеещите там българи, но целенасочено закриват българските училища и читалища, посягат на българските семейни традиции. Въпреки, че са източно-православни, те репресират много български свещеници и затварят не една българска църква.

На фона на асимилаторските стремежи на румънските правителства, след 1878 г., в Северна Добруджа, си дават среща две народности: румънската и българската. Като се води не от пропагандни цели, а от необходимостта да установи научната истина, Чилингиоров показва предимството и водещата роля на българската народност, защото другите народности, населяващи този район, „не са имали нито количествения, нито качествения състав, за да се издигнат не само по отделно, но и вкупом над нея“ (Чилингиоров, С., 1917, с. V). Той разглежда конкретно народностното и културното развитие на почти всички селища в Северна Добруджа.

Какво крепи българското самосъзнание на добруджанеца? На първо място, това е неговото ученолюбие. Българското население строи училища и поддържа учителите в тях, със свои средства. Чилингиоров привежда като пример един интересен документ от решението на гражданите на град Тулча, от 1877 г., според който наемът от кръчмите в града и в селата, около него, трябва да се използва за издръжка на училищата (Чилингиоров, С., 1917, с. 79).

Едно друго силно развито качество на добруджанци е тяхното чувство за религиозна принадлежност към българската църква. Строят църкви със собствени средства, включват се активно в борбата по църковния въпрос. Убедени са, че вярата е най-здравата им културна връзка с българското.

Особено драматичен характер придобива общуването между българи и румънци след Междусъюзническата война, когато към Румъния е присъединена и Южна Добруджа. Невиждана е била жестокостта на румънските войници спрямо мирното българско население. Така се отнасят те към него и когато отстъпват от Добруджа по време на Първата световна война. В книгата си „Равна Добруджа“, Чилингиров дава много примери за това, какво са представлявали селищата след оттеглянето на румънците.

На фона на това нечовешко поведение на румънската армия, той изтъква съзидателността на българските добруджанци. Очертава личностните особености на българите от „обединена Добруджа“, сред които изпъква пословичното им трудолюбие и спестовност.

3. Начало на изследванията по военна психология

На фронта, българските психолози, по своя инициатива провеждат много наблюдения върху психичните прояви на войниците. Никола Алексиев, Михаил Димитров и Спиридон Казанджиев водят лични психологически записки – дневници.

На основата на събрания от самия него материал, Спиридон Казанджиев издава първия академичен труд „Военна психология“ и поставя началото на тази дисциплина в България (Казанджиев, Сп., 1943).

Балканската война срещу Турция е основният източник на наблюдения и обобщения по военна психология. Идеята за обединението на българския народ, за националното освобождение на все още оставащите под робство български земи вдъхновява героизма на българските офицери и войници. Тяхната особена мотивация за участие във войната и свързаното с нея морално превъзходство над противника е ценен материал за психологически изследвания.

От психологията на фронта се интересуват не само професионалните психолози, но и военните. На психологически аспекти на военните действия обръщат внимание почти всички генерали от Балканската война – автори на мемоари (Фичев, Н., 1940; Иванов, Н., 1930 и др.).

Почти всички издания са завършени и осъществени след Първата световна война. В обстановката на война тяхното публикуване естествено не е възможно. Всички те са част от богатата военна история на България.

Сред всички издания на офицери и войници – участници във войните, особено изпъкват със своята психологическа насоченост поредицата от трудове на полковник Петър Дървингов (Дървингов, П., 1931; Дървингов, П., 1939). Като анализира конкретните битки с турската армия, Дървингов изтъква про-

явите на малодушие в редовете на турците и смелостта, решителността, саможертвата на българските войници.

Дървингов, който завършва генерал-щабна академия в Италия, добре познава не само военното дело, но и принципите на научната психология.

Всички останали работи на офицери и войници, визират личностните прояви от позицията преди всичко на житейския опит.

4. Проблемите на психологията, представени в периодичния печат

През войните почти не излизат научните периодични издания. До края на Първата световна война, в България няма специализирано периодично списание по психология. В издаваните литературно-научни списания от този период, също липсват научни статии по психология. Проблематиката на психологията не се вписва в изискванията на строгата военна цензура.

Единственото научно списание, издавано през изследвания период е „Списание на българската академия на науките“. В книгата на неговия „Историко-филологичен и философско-обществен клон“, обаче през войните се публикуват изключително исторически и филологически студии. Така, например, съответната книга, публикувана през 1912 г. – в началото на Балканската война срещу Турция, съдържа две големи студии на фолклориста Михаил Арnaudов – „Студии върху българските обреди и легенди“, на социолога Илия Янулов – „С какво се хранят и обличат българските ученици“, както и рецензии на библиографа Никола Милев за новоизлезли книги, посветени на историята на България и на големия български революционер Христо Ботев. Очевидно е, че изборът на материалите, наред с останалите им достойнства, е насочен и към подчертаване на характеристиката на българския народ, във връзка с духовната култура на другите славянски народи, а така също и героичното минало на българите, в условията на борба за национално освобождение срещу петвековния турски поробител (Списание на БАН, 1912).

През 1913 г., по времето на Междусъюзническата война, излиза книга VI, която съдържа четири исторически, фолклорни и езиковедски студии. Тематиката е ориентирана към Източна Тракия и историческите отношения между българите и турците. Много показателни за тежнението на нашата интелигенция и голямото национално разочарование след двете Балкански войни, са думите на големия български учен Михаил Арnaudов, който в студията си „Обичаи и песни от Източна Тракия“ пише: „Турска Тракия е в етнографско отношение почти неизвестна земя. Малкото, изнесено до сега върху население, нрави и език, съвсем не е в състояние да ни даде една правилна представа за нея. Последната война будеше надежда, че и в тоя затворен свят – едничкият в Европа, който оставаше още неизвестен – ще проникне, наред със свободата, и светлината на науката; ала Лондонският мир и внезапният обрат от средата на т. г. измениха чувствително положението, създадено чрез оръжие, и цяла

Източна Тракия биде отново повърната към стария ред на нещата.“ (Арнаудов, М., 1913, с. 101).

В края на Първата световна война, книгата на списанието, включва студии, посветени на български културни и духовни паметници в Македония и в северозападните български земи. Със свои студии в изданието участват такива авторитетни български учени, като езиковедът Любомир Милетич и историкът Петър Ников (Списание на Българската академия на науките, 1918).

Много от списанията, които до войните имат достатъчно дълга издателска история са принудени да преустановят своята дейност, поради липса на средства. Някои от тях, успяват да просъществуват до 1915 г., когато България започва своето участие в Първата световна война и много малко от тях се издават епизодично – чак до последните две военни години.

Такъв, например, е случаят със списание „Българска сбирка“, което излиза от 1894 г. до 1915 г. Негов главен редактор е известният юрист, историк и общественик Стефан Савов Бобчев, а редакционната колегия се поддържа, главно от братята му – психологът Никола Бобчев и писателят Илия Бобчев. Списанието включва специална научна рубрика, в която относително често се публикуват и статии по психология. В по-голямата част от случаите, техен автор е самият Никола Бобчев, който е един от българските студенти и докторанти на Вилхелм Вундт.

Друго списание, в чиито рубрики се предполага и публикуването на научни статии по психология е „Съвременна мисъл“ (1910–1920). Общата рубрика, озаглавена „Философия, психология, педагогика, социология“ се води от известния учен Асен Златаров. За съжаление, обаче, научни статии по психология практически липсват.

През военните години се учредяват и нови списания. Появяват се и списания с научно-популярен характер. Такова е например, излизащото за кратко време в град Пловдив, списание „Наука“. Един от разделите му е посветен на старата гръцка философия и на психологическите учения в нея. За съжаление, списанието спира да се издава още в началото на Балканската война.

През войните се издават редица списания с литературен, обществен и научно-популярен характер, чиято цел е да отразяват живота на фронта и в тила. Такова е списанието „Народ и армия“, което се редактира от Григор Василев и Йордан Йовков. В него сътрудничат известни наши поети, писатели, учени, преводачи, както и офицерите Борис Дрангов и Стефан Стефанов. От 1914 г. започва да излиза списанието на Военното министерство – „Отечество“. То продължава съществуването си до края на Първата световна война, тъй като е официално дотирано от Министерството. За негови сътрудници също са привлечени много писатели, поети, общественици. През 1915 г. и 1916 г., под редакцията на Тодор Панов, излиза списание „Войнишка библиотека“, което е с патриотичен характер. В него се печатят стихове и материали от войнишкия живот. Особено популярни са творбите на Стамен Панчев, който загива на фронта. Наред с патриотичните материали, на страниците на списанието, в по-

пулярен вид, се обсъждат личностните качества и нравствените добродетели, които трябва да притежава българският войник.

На доминиращите по време на война морално-нравствени проблеми е посветено списанието „Духовно-обществен преглед“, което излиза в края на Първата световна война. Негов инициатор и редактор е йеромонах д-р Антим Шивачев, който е духовен възпитател във Военното училище. В списването му взема активно участие и протойерей д-р К. Ценов. Въпреки, че голяма част от материалите са с духовно –нравствен характер, са научна психология изобщо не се говори.

По времето на войните липсват каквито и да е възможности да се издава периодика, ориентирана към научната психология. Изчезват дори и малкото психологически публикации в общите раздели. Пълната липса на периодични издания по психология, може да се обясни не само с тежките икономически условия и липсата на средства. Като определено неблагоприятен фактор, може да се посочи и изключително строгата политическа цензура, а така също липсата на научен живот в сферата на психологията. Почти всички професионални психолози са на фронта. Счита се, че психологията не е приоритетна научна дисциплина, която може да работи за националната кауза. На индивидуалната научна психология се гледа, като криеща потенциалната и реална опасност от антивоенни настроения.

5. Подготовка и защита на дисертации по време на войните

Изключително продължителният военен период създава несигурност за получаващите образованието си граждани на Европа, а научните изследвания и подготовката на дисертации са силно възпрепятствани във воюващите страни.

По тази причина третото поколение български учени се подготвя преимуществено в чужбина. За придобиване на висше образование и подготовка на дисертации, се избират страни, които са запазили неутралитет по време на Първата световна война. Българите предпочитат най-вече университетите на немскоезична Швейцария. По време на войните, в университетите на Цюрих и Базел, от българи са защитени 8 докторски дисертации по психологични теми. От тях, само две са с автори мъже и 6 са защитени от жени. Поради войната, се наблюдава силно феминизиране на българската хуманитаристика.

Както е известно, в Швейцария, поне до края на двадесетте години на ХХ век, висше образование по тясната специалност „психология“ не се дава. Психологията се изучава в рамките на по-широк спектър от специалности, като философия, социални науки, литература. Докторските степени се присъждат по философия, като психологическата проблематика се представя чрез тематиката на избора на дисертационната тема.

Ако, в края на ХІХ век и първите няколко години на ХХ век, българските специалисти по педагогическа психология се подготвят основно в Йенския

университет, в Германия, то след 1909 г. – 1910 г., интересът за специализация в тази област е насочен основно към швейцарските университети.

През 1912 г., в Цюрихския университет защитава своята докторска дисертация известният професор по педагогическа психология в Софийския университет – Михаил Герасков. Неговата дисертация е посветена на възгледите на Хербърт Спенсър, във връзка с моралната му философия и еволюционната му теория (Geraskoff, M., 1912).

В Цюрихския университет, през годините на Първата световна война, провеждат докторски изследвания и защитават своите дисертации още две българки, чиято научна съдба, в последствие, остава неизвестна. Това са Катерина Авакова – Сакиева и Иванка Бърдарова. Първата от тях защитава дисертация на тема „Теория за познанието на Ернст Лас“ (Avakova – Sakieva, K., 1915), а втората е автор на дисертационно изследване, озаглавено: „Естетическото поведение на основата на експериментално-психологическо проучване“ (Bardarova, I., 1916).

През 1915 г., в Бернския университет получава своята докторска степен известната българска учителка и изследователка Зоя Ставрева от гр. Велико Търново, с дисертация на тема „Състраданието, като основа на морала при Шопенхауер“ (Stavreva, Z., 1915). През същата тази академична година, в същия университет защитава своя докторат българинът Лука Найденов Сапунджиев, с духовното име – Архимандрит Евтимий. Неговото изследване е озаглавено: „Учението за симпатиите на Дейвид Юм и учението за чувствата на Теодор Липс“. Архимандрит Евтимий, в последствие, е преподавател по религиозна психология в Духовната академия в гр. София.

През 1916 г., в Бернския университет защитава своята докторска теза и Младен Николов – един от най-известните български психоаналитици. Дълги години, той работи, като секретар на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Неговият труд е озаглавен „Принос към учението за изгодата“ (Nikoloff, M., 1916).

Тематичният анализ на дисертациите, защитени от българи, показва подчертана ориентация към морално-нравствените и емоционално – чувствените проблеми на психологията. Интересите на българските дисертанти от този период се отличават твърде много от интересите на техните колеги – защитили в Швейцария и в други чуждестранни университети, през довоенния период, когато изборът на дисертационна тема е свързан най-често с изучаването на паметта и с познавателните психични прояви, като цяло.

6. Заключение

Независимо от големите загуби на човешки ресурси, от липсата на научна свобода и на социално-икономически условия за творчество, българската психологична наука успява да се съхрани по време на трите много тежки войни от началото на XX век.

Креативният характер на науката по-скоро се акумулира, отолкото се проявява. Той се проецира в трудовете на учените през 20-те и 30-те години на XX век, когато изследователската работа не просто се възобновява и започва отново.

Непосредствено след войните, българската научна психология постепенно се възражда от руините на войната и продължава с динамични стъпки своето възходящо развитие.

Литература

- Алексиев, Н. (1915). *Иполит Тен и неговата философия на историята*. София: Придворна печатница.
- Арнаутов, М. (1913). *Обичаи и песни от Източна Тракия*. Списание на българската академия на науките. Книга VI. Клон Историко филологичен и философско-обществен. 4. София: Държавна печатница, с. 101–140.
- Василкивски, В., Няголова, М. (съст.) (2001). *Антология. Психологията през XX век – Великотърновски измерения*. Велико Търново: ПАН - ВТ.
- Бънков, А. (1943). *Принос към историята на българската философска мисъл*, София: Печатница „Изгрев“.
- Вундт, В. (2001). *Психология на народите*. СПб.: Восход.
- Ганчев, А. (1939). *Балканската война 1912 – 1913 г.* София: книгоиздателство Хр. Г. Данов.
- Димитров, М. (1919). *Христо Ботев. Идеи, личност, творчество*. София: Издателство „Ново училище“.
- Димитрова, Н. (1992). *Философски въпроси на психологията*. София: Издателство на БАН.
- Димитрова, Н. (2009). *Философски измерения на дискусиите в психологията*. Критика и хуманизъм, кн. 28, №, с. 107–122.
- Димитрова Н. (2010). *Основные моменты развития психологии в Болгарии в первой половине XX века*. Методология и история психологии. Вып. 2, с. 49–56.
- Дървингов, П. (1931). *Психологическа и стратегическа студия по пленяването на Явер-паша*. София: Печатница „Художник“.
- Дървингов, П. (1939). *Боевете в Източните Родопи от границата до Кърджали във войната срещу турците през 1912 г. (психологическа студия)*. София: Печатница „Художник“.
- Иванов, Н. (1930). *Балканската война 1912–1913*. София: Държавна печатница.
- Жунич, С. (2009). *История српске филозофије*. Београд: Плато.
- Казанджиев, Сп. (1940). *Военна психология*. София: Военно издателство.
- Кацаров Д. Т. (1915). *Корелации между училищните способности на децата*. София: Царска придворна печатница.
- Манафова, Р. (1994). *Интелигентия с европейски измерения*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Михалчев, Д. (1914). *Записки по обща психология, 1910–1911*, София: УБ на СУ, каса 227.
- Михалчев Д. (1914). *Форма и отношение. Принос към учението за познанието*. София: Издание на Софийския университет.
- Михалчев, Д. (1916). *Подробен конспект по психология*. Видин: Печатница на Яким Божинов.
- Нойков, П. (1915). *Никола Алексиев (животописни бележки с портрет)*, в: Никола Алексиев, Иполит Тен и неговата философия на историята, София: Придворна печатница, с. V–XVI.
- Няголова, М. Д. (2010). *Основные тенденции развития болгарской психологии от Освобождения до 1948 г.* История отечественной и мировой психологической мысли, под ред. А. Л. Журавлева, В. А. Кольцовой, Ю. Н. Олейника. Москва: Институт психологии РАН, с. 488–492.
- Панов, Т. (1994). *Психология на българския народ*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Пата, Й. (2006). *Българската философия*. Философски алтернативи, кн. 4, с. 94–97.
- Списание на българската академия на науките*. (1912). Книга IV. Клон Историко-филологичен и философско-обществен. 3. София: Държавна печатница.
- Списание на българската академия на науките*. (1913). Книга VI. Клон Историко-филологичен и философско-обществен. 4. София: Държавна печатница.
- Списание на българската академия на науките*. (1918). Книга XVI. Клон Историко-филологичен и философско-обществен. 9. София: Държавна печатница.
- Стойнев, А. (съст.) (1996). *Из кореспонденцията на акад. Димитър Михалчев*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Фичев, Н. (1940). *Балканската война*. София: Държавна печатница.
- Цонев, М. (1996). *Научно-биографичният жанр в историографията на науката*. Изследването на науката. Поглед към методологията, под ред. на К. Симеонова, София: Център по наукознание и история на науката, с. 86–104.
- Чилингиоров, Ст. (1917). *Добруджа и нашето Възраждане*. София: Държавна печатница.
- Шкундин Г. Д. (отв. ред.) (2002). *Мировые войны XX века. Книга 1. Первая мировая война. Исторический очерк*, Москва: Наука.
- Avakova–Sakieva, K. (1916). *Die Erkenntnistheorie von Ernst Laas*. Zürich: Gebr. Leeman.
- Bardarowa, I. (1917). *Das aesthetische Verhalten auf Grund experimentell-psychologischer Untersuchug*. Zürich: Gebr. Leeman.
- Geraskoff, M. (1912). *Die Erziehung nach Spencer mit Berücksichtigung seiner Moralphilosophie und Entwicklungslehre*. Zürich: Gebr. Leeman.
- Jerodiakon Ewtimi Sapundschijeff. (1915). *Die Sympathielehre David Humes und die Einfühlungslehre von Theodor Lipps*. Bern: Fischer.
- Jerodiakon Ewtimi Sapundschijeff. (1916). *Die Entstehung der Idee von fremden Erlebnissen und die Sympathie mit denselben nach David Hues verglichen mit der Einfühlungslehre von von Theodor Lipps*. Zürich: Gebr. Leeman.

- Markov, G. (1985). *Bulgaria at the peace conference in Bucharest (July–August 1913)*. Etudes historiques. T. XIII. pp. 135–161.
- Nikoloff, M. (1916). *Beitrag zur Lehre vom Interesse*. Bern: Munsingen, Buchdruck, Fischer.
- Stavreva, Z. (1915). *Das Mitleid als Fundament der Moral bei Schopenhauer*. Zürich: Buchdr. Gabr. Lemann & Co.
- Tchilinghiroff, St. (1917). *Le Pays de la Morava (suivant des témoignages serbes)*. Berne: Imprimerie Pochon-Jent & Buhler.
- Tchilinghirov, St. (1917). *La renaissance bulgare de Dobroudja (1810–1878)*. Sofia: Imprimerie de la Cour Royale.

Mariana Niagolova

ON THE HISTORY OF BULGARIAN PSYCHOLOGY DURING THE PERIOD OF THE BALKAN WARS AND THE FIRST WORLD WAR (1912–1918)

Summary: Bulgarian psychology was formed as a scientific field during the last decades of the nineteenth century. Its development became possible after the Liberation of Bulgaria from Ottoman rule as a result of the Liberating Russo-Turkish War (1878-1879). The first Bulgarian psychologists acquired their degrees and defended their doctoral theses in renowned Western European universities, such as the Universities of Leipzig, Jena, Geneva, etc.

Over the first decade of the twentieth century psychology became one of the most modern and interesting studies in Bulgaria. Highly qualified professionals were involved in its progress. Additionally, there were numerous contributions from specialists in fields close psychology – pedagogics, philosophy and medicine.

Bulgarian students and PhD students of Wilhelm Wundt, such as Petar Noykov, Krastyo Krastev, Ivan Shishmanov, Tsvetan Radoslavov, Nikola Aleksiev, Nikola Bobchev contributed greatly to the development of academic psychology in Bulgaria. Dimitar Katsarov set the beginning of the Bulgarian testing method. Sava Velevev, Vasil Manov and Atanas Dimitrov – students of the famous German philosopher Rudolf Eucken, worked on the problems of educational psychology, using the scientific principles of the School of Jena.

On the eve of the Balkan wars came the second generation of Bulgarian psychologists, most of whom acquired their degrees in their home country, in the University of Sofia. At that time there were many favourable conditions for a deepening of scientific knowledge in psychology and for the establishment of a large quantity of scholarly literature and specialized periodicals, similar to other European countries. However, the prolonged war period had a strong negative impact on the development of psychology in Bulgaria.

The great scientific potential, created during the prewar period was almost lost. The Bulgarian king Ferdinand did not listen to Krastyo Krastev's plea not to mobilize the

scholars and the renowned artists. Due to his non-Bulgarian descent and his negative attitude towards the University and the students, he makes no exception in the mobilization of the scholars.

As a result of that anti-national scholarly personnel policy during the war the lives of Nikola Aleksiev (died on November 4th 1912 in the Balkan War) and Sava Velev (1913, in the Second Balkan War) were lost. During the First World War Dimitar Katsarov was court-martialed and spends a long time in prison. Spiridon Kazadzhev was an officer – squad commander and military translator of German. Mihail Dimitrov participates in the Balkan War as a company commander of the 15th Lom infantry regiment. In the First World War he was an officer in the 22nd Thracian regiment and the 84th infantry regiment. Regardless of the fact it was nearly impossible to conduct scientific research, during the First World War highly important works of psychology were printed. Nikola Aleksiev's *Hippolyte Taine and his history of psychology* (1915) is published posthumously. In it he regards the whole work of the German philosopher as well as the matter of psychologism as a method in studying folk psychology.

Also in 1915 the experimental research of Dimitar Katsarov *Correlation between school performance of children* is published. The study was done on the basis of the application of Stanley Hall's intelligence test – "Mental test".

In 1914 the fundamental work of Dimitar Mihalchev *Form and Relation* is published; it is a very elaborate philosophical epistemology on the foundation of neo-Kantianism and Remkeanism. Mihalchev proposes a new understanding of the psyche, based on the method of anti-psychologism.

The wars create conditions for the development of such an applied field as folk psychology. Great popularity is gathered by Todor Panov's book *Psychology of the Bulgarian people* (1914) and Stiliyan Chilingirov's *The Moravian Region on Serbian documents* (1917, in French), which is the first Bulgarian contribution in cross-cultural psychology.

On the battlefield Bulgarian psychologists, on their own initiation, conduct many observations on the soldiers' psychological reactions. Nikola Aleksiev, Mihail Dimitrov and Spiridon Kazandzhev keep personal psychological memos – journals. On the basis of the gathered materials Spiridon Kazandzhev publishes the first academic work *Military Psychology* and sets the beginning of that psychological discipline in Bulgaria.

During the wars almost no periodic scientific editions are published. By the end of the First World War there is no specialized periodic magazine about psychology in Bulgaria. In the emerging literary and scientific journals scholarly psychological articles are also lacking. The psychological issues don't have a place in the regulations on the strict military censure.

During the long war period the third generation of Bulgarian psychologists is being prepared overseas once more. For acquiring a degree and dissertation preparation were chosen countries which have maintained neutrality during the First World War. Bulgarian students prefer the universities of German-speaking Switzerland. During the wars in the universities of Zurich and Basel 8 doctoral dissertations on psychological topics are defended by Bulgarians. Out of those only 2 are by men and 6 are by women. Because of the war there is a strong feminization of the Bulgarian humanities.

Regardless of the severe losses of human resources, the lack of scientific liberty and the socio-economic conditions of the work, Bulgarian Psychology is successfully preserved during the period of the three grave wars of the beginning of the twentieth century. Immediately after the wars its second decade of upward development began.